

VAK **GESCHIEDENIS**

DOCENT **DR ULBE BOSMA**

LES **Het Cultuurstelsel en de Indische Bourgeoisie
(1830-1870)**

DE PERIODE 1830-1870 IN INDIË

De klassieke periodisering van de koloniale tijd bestaat uit het Cultuurstelsel (1830-1870), de Liberale Periode (1870-1900) en de Ethische politiek (1900-1942). Het eerste tijdvak van deze drieslag heet de periode te zijn waarin Java gesloten bleef voor particuliere plantagelandbouw. Eigenlijk was het Cultuurstelsel een noodgreep. Na de teruggave van de archipel uit Britse handen in 1816, had de Nederlandse regering een andere koers ingeslagen dan de inmiddels opgeheven monopolistische VOC. Zij wenste de kolonie voortaan volgens liberale principes te bestieren, dus met respect voor vrijheid van handel en onderneming, en zonder gedwongen arbeid van de Javaanse bevolking. In de praktijk bleek deze nieuwe politiek voor Nederland niet te werken. De invloed van de Engelse en Schotse handelshuizen die zich sinds de Britse tijd op Java hadden gevestigd bleef groot, en de belangrijkste inkomsten voor de Indische regering kwamen uit het gouvernementsskoffie-monopolie dat nog uit de VOC-tijd dateerde. De koffieprijzen daalden kort na 1820 en de schulden van de Indische schatkist stapelden zich in alarmerend tempo op. De dreiging dat de kolonie door blijvende verliesgevendheid in handen van Britse banken zou raken, was reëel. Daarom werd in 1824 de Nederlandse Handel-Maatschappij opgericht, die de tropische producten naar Europa moest brengen en de katoentjes weer mee terug naar Indië. Door Britse handelshuizen en Chinese ondernemers uit te sluiten van de handel in tropische gewassen, zouden de Nederlandse handel en planters zich een vaste plaats in Indië kunnen verwerven. De hoop dat de plantages zouden opbloeien op

Java bleek echter ongegrond. Tegen Brazilië, de zuidelijke staten van de Verenigde Staten en Cuba waar nog volop met slaven werd gewerkt, zou Java met vrije arbeid nooit kunnen concurreren. Om die reden adviseerde Johannes van den Bosch koning Willem I de heersende liberale principes tijdelijk aan de kant te zetten en gedwongen teelt van gewassen in te voeren. Dit systeem zou bekend worden als het Cultuurstelsel. Het bestond tussen 1830 en 1870 op Java en Madoera, met uitzondering van de semi-autonome Vorstenlanden (Yogyakarta en Soerakarta).

GOVERNEMENTSCULTURES

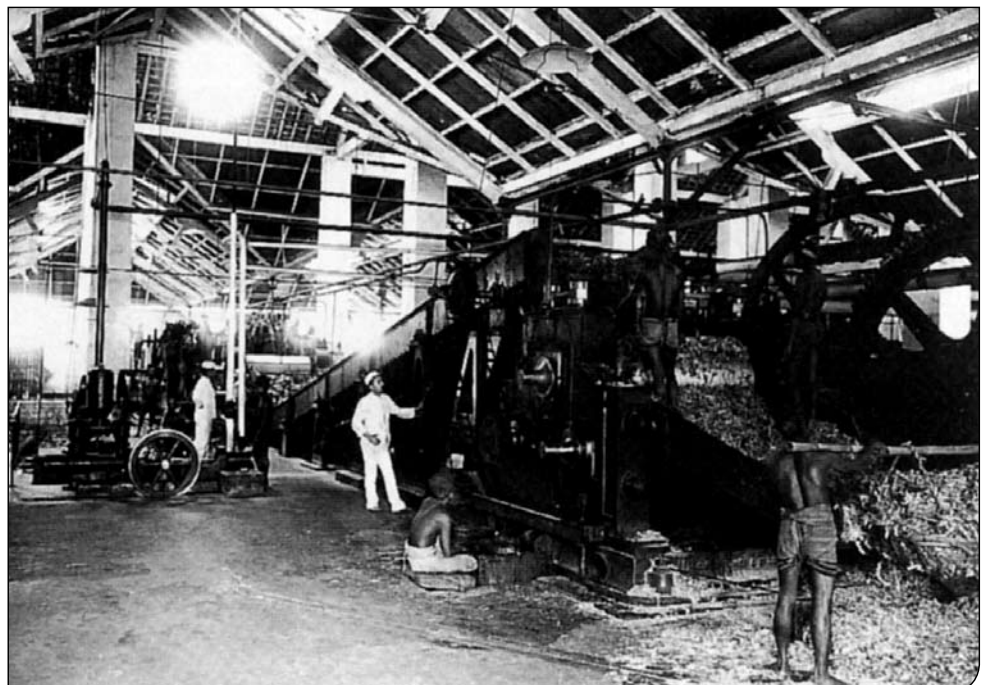
De koloniale regering nam zelf de verbouw van gewassen voor de Europese markt ter hand. De controleurs van het befaamde corps Binnenlands Bestuur en inheemse hoofden hielden hierop toezicht, waardoor het Cultuurstelsel een soort staatsonderneming leek. Toch is het een achterhaalde opvatting dat in deze tijd de particuliere

plantagelandbouw en handel op Java zouden zijn verstikt.

In werkelijkheid was het Cultuurstelsel een belangrijke experimentele fase voor de plantagelandbouw op Java. Er werd een reeks van producten uitgeprobeerd: suiker, indigo, koffie, tabak (maar ook kleinere gewassen als thee, peper, vanille, kaneel etc.). Dit alles met wisselend resultaat. Om te beginnen veranderde er op het terrein van de koffieproductie weinig. Koffie, tot ver in de negentiende eeuw het belangrijkste handelsgewas op Java, was van oudsher een gouvernementssmonopolie. Het bleef een gouvernementscultuur tot ruim in de Liberale Periode na 1870. De productie van tabak en thee kwam niet van de grond onder het Cultuurstelsel. De productie van indigo oogstte aanvankelijk meer succes.

Het interieur van het molenhuis met de Fletchermolen op de suikeronderneming 'Kalibagor', Java, 1905. Op de voorgrond de tweede machinist Van Stenus, op de achtergrond de eerste machinist Ottenhoff.

(Foto collectie Tropenmuseum, Amsterdam, coll.nr 60004334)

VAK **GESCHIEDENIS**

DOCENT **DR ULBE BOSMA**

LES **Het Cultuurstelsel en de Indische Bourgeoisie
(1830-1870)**

Het vond verspreid over Java in honderden fabriekjes plaats. Deze cultuur bleek echter te belastend voor de Javaanse bevolking; zij was medeverantwoordelijk voor de hongersnoden van de jaren 1840, en werd daarom geleidelijk afgeschaft.

HET SUCCES VAN DE SUIKERINDUSTRIE

Suiker is uiteindelijk de grote successtory van het Cultuurstelsel geweest, hoewel de Indische regering er de eerste decennia geld bij moest leggen. Door er zo in te investeren legde zij echter wel de basis voor de opkomst van de grote suikerfabrieken die zo'n dominante positie zouden innemen in Java's exportlandbouw na 1900. Java zou de tweede producent van rietsuiker voor de wereldmarkt worden na Cuba.

In het geval van de rietsuikerproductie hanteerde het Cultuurstelsel een buitengewoon succesvolle taakverdeling tussen regering en particulier. Het gouvernement droeg de Javaanse landbouwers op suikerriet te planten ten behoeve van suikerfabrieken die in handen waren van particuliere ondernemers, de zogeheten suikercontractanten. Deze particulieren verwerkten suikerriet tot suiker en leverden die weer tegen vooraf vastgestelde prijzen aan de NHM. Deze zorgde namens de Indische regering voor verschepping naar Nederland. De contractanten ontvingen niet alleen voorschotten om de plantlonen aan de Javaanse landbouwers te betalen maar ook om de nodige machinerieën aan te schaffen. De Indische regering legde in de contracten vast welke technologieën moesten worden gebruikt en stelde voor de aanschaf daarvan forse voorschotten beschikbaar. Op deze wijze werden de ondernemers gestimuleerd om de meeste recente technologische kennis toe te

passen, kennis die vaak werd overgenomen uit de bietsuikerindustrie die zich op het Europese vasteland ontwikkelde.

INDISCHE PLANTERS- EN HANDELSFAMILIES

Op deze wijze schiep het Cultuurstelsel een klasse van suikerfabrikanten, die vanuit heel Europa en soms ook elders uit Azië afkomstig was. De introductie van nieuwe technologie bracht niet alleen machines maar ook ingenieurs uit Groot-Brittannië, op dat moment wereldwijd het verst in zijn industriële ontwikkeling. Nadat halverwege de negentiende eeuw de suikerindustrie op Java op gang was gekomen, trok de overheid zich terug uit de kapitaalverstrekking. Particuliere handelshuizen en banken werden nu actief op dit terrein. In deze jaren ontstonden de netwerken van Indische planters- en handelsfamilies, die tot in de twintigste eeuw een voorname rol speelden in de Java suikerindustrie.

De Javasuiker werd een succes op de wereldmarkt, omdat de fabrikanten op Java er in slaagden suiker steeds goedkoper in steeds grotere hoeveelheden te produceren, waardoor zij ondanks constant dalende suikerprijzen toch nog winstgevend konden werken. Door de invoering van betere maaltechnieken en verbetering van de raffinageprocessen werd een gestage productiviteitsverbetering gerealiseerd. Vanaf de jaren 1850 waren er meer dan 150 suikerfabrieken op Java, waarvan de meeste er in slaagden de grote wereldwijde landbouwcrisis van 1884 te overleven. Er is wel aangenomen dat deze crisis een einde zou hebben gemaakt aan de dominerende rol van de Indische plantersfamilies. Hun bedrijven zouden zijn opgekocht door Nederlandse banken en zijn omgezet in NV's. In werkelijkheid was de Indische

suikerbourgeoisie uit tropisch hardhout gesneden. Namen als Etty, Eschauzier, Holmberg de Beckfelt, Soesman – en overigens ook de Vorstenlandse families Weijnschenk, Dezentjé, en Meijer Timmerman Thijssen – zijn van de vroege negentiende tot ruim in de twintigste eeuw prominent in de Java suikerindustrie. Al met waren in 1910 – dus ruim na de grote landbouwcrisis van 1884 – minstens 88 van de 177 suikerfabrieken verbonden met oude Indische families. Vaak waren hun bedrijven omgezet in BV's en NV's, maar dat was gedaan om de uiteenval van hun kostbare bezit te voorkomen. De aandelen bleven goeddeels in handen van deze families. De fundamenten van hun macht en fortuin zijn ten tijde van het Cultuurstelsel gelegd.

BIOGRAFIE

dr Ulbe Bosma

Ulbe Bosma (1962) studeerde in Groningen sociaal-economische geschiedenis en promoveerde in 1995 aan de Rijksuniversiteit Leiden op een proefschrift over de Indische journalist Karel Zaalberg. Sinds 1997 is hij als senior onderzoeker verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. Hij publiceerde onder meer de *Oude Indische Wereld* (samen met Remco Raben). Zijn recente (meest Engelstalige) publicaties gaan over koloniale migratiegeschiedenis en de geschiedenis van de rietsuikercultuur. Over dat laatste verscheen onlangs (samen met Juan Giusti-Cordero en Roger Knight) *Sugarlandia Revisited; Sugar and Colonialism in Asia and the Americas, 1800-1940*.

LEESLIJST

- > Bosma, Ulbe en Remco Raben, *De oude Indische wereld 1500-1920* (Amsterdam 2003).
- > Doorn, J.A.A. de, *De laatste eeuw van Indië; Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994).
- > Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin; Van handelscompagnie tot koloniaal imperium; De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950* (Den Haag 1998).
- > Fasseur, C., *Kultuurstelsel en koloniale baten; De Nederlandse exploitatie van Java, 1840-1860* (Leiden, 1e druk 1975, 2e druk 1978).
- > Locher Scholten, Elsbeth, *Ethiek in fragmenten; Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel (1877-1942)* (Utrecht 1981).

HET TONG TONG FESTIVAL PRESENTEERT:

De Indische School 2008

De Pupillenschool in Gombong (Midden-Java), voor de opleiding van "kinderen van het mannelijke geslacht voor de militaire stand". De foto is afgebeeld in *Baren en oudgasten*, een deel uit de fotoboekenserie *Tempo doeloe – een verzonken wereld* (uitgeverij Querido), samengesteld door Rob Nieuwenhuys.

Het gebrek aan kennis in de Nederlandse samenleving over de Indische cultuur en geschiedenis is een doorn in het oog van veel (Indische) Nederlanders. Ervaringsverhalen uit de Indische gemeenschap worden door gebrek aan voorkennis niet altijd in de juiste context geplaatst waardoor de beeldvorming blijft steken in clichés.

Stichting Tong Tong wil dit veranderen. De oudste Indische culturele stichting van Nederland organiseerde daarom in 2008 De Indische School, een educatief programma tijdens het Tong Tong Festival van de 50e Pasar Malam Besar, voor iedereen die meer wil weten over het Indische heden en verleden.

Deskundige docenten verzorgden een lesprogramma in het Bibit-Theater op het gebied van (kunst)geschiedenis, taal en letteren, muziek en economie; zoveel mogelijk kanten van de Indische maatschappij & geschiedenis werden belicht. Er was geen speciale voorkennis van de leerlingen vereist; iedereen vanaf vijftien jaar kon de lessen goed volgen.

De samenvattingen van de lessen zijn nu op deze website te lezen; de uitgebreide tekst kunt u downloaden. In leeslijsten worden boeken genoemd die u kunnen helpen nog meer informatie te vinden over de besproken onderwerpen.

Stichting Tong Tong werd bij dit project terzijde gestaan door een adviescommissie bestaande uit dr Tom van der Geugten (vakdidacticus, Fontys Hogescholen, Tilburg), prof. dr Bert Paasman (voormalig hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam), en prof. dr Wim Willems (hoogleraar Sociale Geschiedenis, Universiteit Leiden).

De Indische School is in 2008 mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Stichting Het Gebaar.

Stichting Tong Tong / Pasar Malam Besar BV
Bezuidenhoutseweg 331
2594 AR Den Haag

